

กระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการ
ป่าชุมชน กรณีศึกษาเทศบาลตำบลบะหว้า
อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร¹

The district created a provision for community
forest management: A case study of Ba-Wa local
government Amper A kat Am-nuay
Sakonnakhon Province.

อุทุมพร หลอดโค (Uthumporn Lordko)^{2*}

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจระบบนิเวศและศึกษาการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าชุมชนเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และศึกษากระบวนการสร้างข้อบัญญัติระดับตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยเลือกใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้แนวคิดการจัดการป่าชุมชน สิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์ และการจดบันทึกภาคสนาม เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้นำชุมชน ผู้รู้ และชาวบ้าน นำข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร มีจำนวนพื้นที่ป่าสาธารณะ 304 ไร่ และแบ่งเป็นพื้นที่ป่าชุมชนในการอนุรักษ์ จำนวน 24 ไร่ อยู่ในหมู่บ้านบะหว้า หมู่ 2, 7 และ 9 จากการสำรวจระบบนิเวศของป่าชุมชนบ้านบะหว้า สามารถจำแนกประเภทของทรัพยากรได้เป็น 3 ประเภท คือ พืชสมุนไพร จำนวน 23 ชนิด ไม่ใช่สอย จำนวน 12 ชนิด และพืชกินได้ จำนวน 10 ชนิด ชาวบ้านมีรูปแบบการใช้ประโยชน์

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558

² อาจารย์ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

* correspondent author: pomdokbua@gmail.com

จากป่าชุมชน เช่น การเก็บหาอาหารธรรมชาติ การรักษาโรคด้วยพืชสมุนไพร การตัดไม้ที่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อสร้างหรือซ่อมแซมบ้านเรือนที่พักอาศัย รวมถึงใช้สถานที่ของป่าชุมชนบางส่วนเป็นสถานที่ประกอบพิธีมาปณิก โดยชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างข้อบัญญัติต่อการจัดการป่าชุมชน คือ การสร้างความเข้าใจและปลูกความคิดริเริ่มในการจัดการป่าชุมชน เป็นการเชื่อมโยงระบบสังคมและวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากร รวมถึงมีการดูแลรักษาป่าชุมชนที่เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่เพื่อทดแทน บนฐานทรัพยากรชุมชน ทางชีวภาพ ทางกายภาพ และทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้น จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือและการยอมรับของคนในชุมชน ร่วมกับการทำงานประสานหน่วยงานภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างกฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร ร่วมกำหนดแนวทางในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านบะหว้า และจัดทำบัญญัติการจัดการป่าชุมชนให้ชุมชนสามารถดำเนินการในการจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นมาตรการทางกฎหมายมีผลบังคับใช้ภายในหมู่บ้าน ครอบคลุม 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วยบ้านบะหว้า หมู่ 2, 7 และ 9 โดยในกระบวนการยกร่างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบลบะหว้า ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรม ผ่านเวทีประชาพิจารณ์เพื่อเตรียมความพร้อม วางบทบาทหน้าที่และสร้างมาตรการในการควบคุมดูแลป่าชุมชน โดยได้รับการรองรับจากเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร เพื่อวางเป็นบทบัญญัติการจัดการป่าชุมชนบ้านบะหว้า

ทั้งนี้ความเชื่อดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “คนสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้โดยสัญญาว่ากันว่าจะดูแลรักษาทรัพยากรร่วมกัน” ส่งผลกระตุ้นสำนึกรักผืนป่าชุมชน ซึ่งการสร้างการมีส่วนร่วมเกิดจากชาวบ้านในชุมชนคิดริเริ่มและลงมือกระทำ รวมทั้งการสนับสนุนของผู้นำชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมให้ประชาชนได้มีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนให้มากขึ้น ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อส่วนร่วม

คำสำคัญ: กระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบล ป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชน

Abstract

The purposes of this research was to explore the ecology and usage of community forest at tumbon Ba-wa A kat Am-nuay district Sakonnakhon province. Researchers studied the process of issuing the sub district rules and studied the process of issuing the sub district rules about Community forest management by the participation of community. The research methodology was qualitative research that used notion of community forest management, community rights, and participation. The instrument used included in-depth interview, focus groups, observation, and recording in order to gather the depth information from community leaders, well-informed person, and villagers and then analyzed information by descriptive analysis.

The findings revealed that Ba-wa sub-district, A kat Am-nuay district, Sakonnakhon province has forest area 304 rai and separated 24 rai for conservation where covered village No.2, 7, and 9. From the ecology exploration, researchers can differentiate the type of resources into 3 types such as herb amount 23 types, wood amount 12 types, and edible plant amount 10 types. Villagers has the way to use community forest for example; gathering the natural food, healing with herb, cutting wood for building or repairing houses including applying the community forest as funeral ceremony place. They took part in the process of issuing the management community forest rules that make them understand and create initiative in community forest management. This connected social system and culture with forestry resource including conservation of forest both natural forest and reforestation based on community resources. The process had to depend on cooperation and acceptance of people in community that worked together with related partner organizations for making the management rules that is the law enforcement over Ba-Wa village No. 2, 7, and 9. Villagers

participated in making decision by equality pass through public hearing in order to issue the rules of community forest management. It imposed the roles and made the measures to manage community forest. The local government of Bawa sub-district A kat Am-nuay district Sakonnakhon province ratified this rules as law enforcement

Nevertheless, these believe is based on basic thought that is “Man can live with nature by promising to conserve natural resource together”. It stimulated conscience of forest conservation which villagers participated in thinking and acting including supporting from community leader or organization. This make the usage of community forest for public benefit.

Keyword: Created district provision, community forest, community forest management

บทนำ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ามหาศาล เป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อม ถือเป็นแหล่งรวบรวมพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตที่สำคัญที่สุด โดยเป็นแหล่งวัตถุดิบ อาหารธรรมชาติ ยารักษาโรค และยังช่วยรักษาความสมดุล ของสภาพแวดล้อมอื่นๆ เป็นแหล่งปัจจัยในการดำรงชีวิตของมวลมนุษย์ ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ทดแทนได้ และมนุษย์สามารถใช้ประโยชน์ได้หลากหลายเพื่อการสนองตอบความต้องการของมนุษย์

ปัจจุบันสาเหตุของปัญหาทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย มีผลกระทบจากการสูญเสียพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ป่าไม้เสื่อมโทรมลง อันเป็นผลสะท้อนนโยบายของภาครัฐบาล ต่อราษฎร (ราตรี ภารา, 2538) เช่น การทำไม้ ความต้องการไม้เพื่อกิจการต่างๆ เพื่อทำอุตสาหกรรมโรงเลื่อย โรงงาน กระดาษ สร้างที่อยู่อาศัยหรือการค้า ทำให้ต้นไม้ถูกลักลอบตัดและตัดถูกต้องตามกฎหมาย เป็นผลให้เกิดภัยพิบัติขึ้น การเพิ่มจำนวนประชากรของประเทศ ทำให้ความต้องการจากภาคเกษตรกรรมมากขึ้น ความจำเป็นที่ต้องการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น พื้นที่ป่าไม้ในเขตภูเขาจึงเป็นเป้าหมายของการขยายพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก การส่งเสริมการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเพื่อการส่งออก เช่น มันสำปะหลัง ปอ ฯลฯ โดยไม่ส่งเสริมการใช้ที่ดินอย่างเต็มประสิทธิภาพ ทั้งที่พื้นที่ป่าบางแห่งไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ในการเกษตรกรรมเพาะปลูก การกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่า กระทำไม่ชัดเจนหรือไม่กระทำเลยในหลายพื้นที่ป่า ทำให้ราษฎรเกิดความสับสนทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา การจัดสร้างสาธารณูปโภคของรัฐ อาทิ เขื่อน อ่างเก็บน้ำ เส้นทางคมนาคม การสร้างเขื่อนขวางลำน้ำจะทำให้พื้นที่เก็บน้ำหน้าเขื่อนที่อุดมสมบูรณ์ถูกตัดโค่นมาใช้ประโยชน์ ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กหรือที่ทำการย้ายออกมาไม่ทันจะถูกน้ำท่วมยืนต้นตาย ไฟไหม้ป่าประเทศไทยมักเกิดไฟไหม้ป่าในฤดูร้อนเป็นประจำทุกปี เพราะในฤดูร้อนพวกวัชพืชในป่าหรือจากการผลิตไฟของต้นไม้ ใบไม้จะแห้งแล้งและติดไฟง่าย การทำเหมืองแร่ แหล่งแร่ที่พบในบริเวณที่มีป่าไม้ปกคลุมอยู่ มีความจำเป็นที่จะต้องเปิดหน้าดินก่อน จึงทำให้ป่าไม้ที่ขึ้นปกคลุม ถูกทำลายลง เส้นทางขนย้ายแร่ในบางครั้งต้องทำลายป่าไม้ลงเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างถนนหนทาง การระเบิดหน้าดินเพื่อให้ได้มาซึ่งแร่ธาตุเกิดผลทำลายป่าไม้บริเวณใกล้เคียงโดยไม่รู้ตัวคือสาเหตุของการเกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เป็นต้น

จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไป คือ ทางด้านทิศใต้เป็นเทือกเขาสูงจากนั้นจะค่อยๆ เอียงลาดลงมาทางทิศเหนือและทิศตะวันออก พื้นที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 172 เมตร ขนาดพื้นที่ของจังหวัดสกลนครเป็นลำดับที่ 19 ของประเทศ และลำดับที่ 8 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยแบ่งเป็นลักษณะภูมิประเทศ ออกเป็น 4 พื้นที่ คือ 1) พื้นที่ตอนใต้ มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูงบนเทือกเขาภูพานและที่ราบระหว่างหุบเขา มีสภาพพื้นที่แบบลูกคลื่นลอนลาดอยู่บริเวณอำเภอกุศบาก มีลำธารและลำห้วยอันเกิดจากเทือกเขาหลายแห่ง มีป่าไม้และทุ่งหญ้า เหมาะสำหรับการเลี้ยงสัตว์ 2) พื้นที่ตอนตะวันออกเฉียงและตะวันตก โดยด้านตะวันออกของจังหวัดซึ่งมีเขตติดกับจังหวัดนครพนม มีสภาพพื้นที่แบบลูกคลื่นลอนลาดรวมถึงบริเวณที่ติดกับอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม สำหรับทางด้านตะวันตกติดกับจังหวัดอุดรธานี ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับพื้นที่แบบลูกคลื่นลอนลาดเช่นกัน เหมาะสำหรับการทำไร่ 3) พื้นที่ตอนกลาง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบต่ำเหมาะแก่การทำนาโดยเฉพาะท้องที่อำเภอเมืองที่มีหนองหารทำให้มีน้ำตลอดปี มีอาณาเขตกว้างประมาณ 7 กิโลเมตร ยาวประมาณ 18 กิโลเมตร ระดับน้ำลึกประมาณ 3-6 เมตร หนองหารเป็นที่รองรับน้ำจากแม่น้ำต่าง ๆ หลายสาย และ 4) พื้นที่ตอนเหนือ ประกอบด้วย พื้นที่ในเขตอำเภอบ้านม่วง อำเภอวานรนิวาส อำเภอคำตากล้า อำเภออากาศอำนวย สภาพพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาด มีสภาพเป็นป่าปนไร่ ป่าส่วนใหญ่เป็นพวกป่าแดงโปร่งมีไม้เต็ง ไม้รัง พลอง เหนือที่ตั้งอำเภออากาศอำนวยและริมน้ำสงครามบางส่วนเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วม ซึ่งใช้ทำนาได้บางส่วนเท่านั้น ส่วนใหญ่จะทิ้งไว้รกร้างว่างเปล่า มีพวกไม้พุ่มเตี้ยและหญ้าขึ้นปกคลุมทั่วไป ซึ่งข้อมูลสถิติรายปี ประเทศไทย พ.ศ. 2550 สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่จังหวัดสกลนคร พบว่า เนื้อที่ป่าไม้ของจังหวัดสกลนคร ในช่วงปี พ.ศ.2543 มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมด (เนื้อที่ไม่ใช่ป่าสงวน) 7,880.8 ตร.กม. ในปี พ.ศ. 2547 มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมด (เนื้อที่ไม่ใช่ป่าสงวน) ลดจำนวนลงเหลือเพียง 7,557.8 ตร.กม. (วิชาญ แท่นหิน. สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม 2556) ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ นั้น มีสาเหตุเนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ดินของประชาชนอย่างผิดประเภทและไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา ซึ่งอาจจะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินกำลังการฟื้นคืนสภาพเดิม (carrying capacity) เพราะสรรพสิ่งที่เป็โครงสร้างของระบบสิ่งแวดล้อมที่ทุกสิ่งมีความเชื่อมโยงเพื่อทำหน้าที่ของระบบนั้นๆ การเปลี่ยนแปลง

จะส่งผลกระทบต่อบทบาทหน้าที่ของระบบสิ่งแวดล้อม (เกษม จันทรแก้ว, 2544) และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ซึ่งอาจนำไปสู่การเสียสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ที่มีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว อีกทั้งป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติทั้งประโยชน์ทางตรงและประโยชน์ทางอ้อม ประโยชน์ทางตรงของมนุษย์ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานสำหรับชีวิตมนุษย์ในการดำรงชีวิต ประโยชน์ทางอ้อม ได้แก่ การป้องกันการพังทลายของดิน ตลอดจนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (อภิชาติ ภัทรธรรม, 2550) ดังนั้น ป่าไม้จึงมีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติอย่างประเมินค่ามิได้ ประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายจักรชัย ชุ่มจิตต์ (สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “ข้อมูลทางสถิติในปีปัจจุบันยังไม่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชน แต่เก็บข้อมูลเฉพาะพื้นที่ป่าสงวน ทั้งสภาพพื้นที่ป่าในเขตอำเภออากาศอำนวย มีพื้นที่ป่ากร่าง และเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะจำนวนหนึ่งที่น่าสนใจ อีกทั้งชุมชนมีความเข้มแข็งและความพร้อมในเรื่องการจัดการป่าชุมชน แต่ยังขาดการบูรณาการระหว่างองค์กรท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรม”

จากคำสัมภาษณ์นายสนองศักดิ์ ดวงศรีจันทร์ (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2556) พบว่า “สภาพปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนดังกล่าว ส่งผลต่อชุมชนเทศบาลตำบลบะหว้าเป็นชุมชนหนึ่งที่ยังคงมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพรรณไม้และสัตว์ป่า โดยมีพื้นที่ป่าโคกประมาณ 2,466 ไร่ สภาพพื้นที่ป่าโคกดังกล่าวกระจายอยู่ในเขตพื้นที่ 9 หมู่บ้าน สถานภาพของพื้นที่ที่เป็นทั้งป่าชุมชน คือ ป่าชุมชนบ้านเม่นน้อย หมู่ 4 มีพื้นที่ 1,131 ไร่ และป่าชุมชนบ้านบะหว้า จำนวน 54 ไร่ นอกนั้นมีสภาพเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ ป่าท่าเล ป่าดอนปู่ตาของหมู่บ้าน ซึ่งไม่นับรวมกับพื้นที่หัวไร่ปลายนาของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ทำการเกษตร” ถือว่าเป็นผืนป่าที่ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษจากชุมชนและหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดยทำให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืน จากการวิเคราะห์ชุมชนเบื้องต้นพบว่า ชุมชนยังไม่มีการศึกษาและสำรวจการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อประเมินสถานภาพของระบบนิเวศและการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อีกทั้งชุมชนยังไม่มีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนโดยมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสำรวจระบบนิเวศและศึกษาการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าชุมชนในเขตตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร เพื่อวิเคราะห์การพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนของชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบ อีกทั้งเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่ได้นำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับชุมชนในการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชนมากที่สุด โดยไม่ขัดต่อวิถีชุมชน หรือกฎหมายท้องถิ่น และเสริมสร้างกลไกการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างประชาชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นในชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งและการเข้าถึงการใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมในพื้นที่ได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อสำรวจระบบนิเวศและศึกษาการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าชุมชนของเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร
- 2) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างข้อบัญญัติระดับตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

กรอบแนวความคิดการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร” ได้ศึกษาแนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชน สิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วม เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงฐานคิดของการพัฒนาการสร้างข้อบัญญัติระดับตำบล โดยกระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชน เป็นการสร้างองค์ความรู้ด้านการจัดการป่าของประชาชนในพื้นที่ เพื่อสร้างกฎระเบียบของชุมชนร่วมกันในการอนุรักษ์เขตพื้นที่ทรัพยากร จากแนวความคิดเรื่องการใช้สิทธิป่าชุมชนร่วมกันของชาวบ้านในการสร้างจิตสำนึกต่อการใช้สิทธิที่ดินพึงมีในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวม เป็นสิทธิร่วม ซึ่งการใช้สิทธิต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นธรรมอันนำไปสู่การลดภาวะความขัดแย้งภายในชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544; ยศ สันตสมบัติ, 2545) อีกทั้ง การสร้างข้อบัญญัติเรื่องการจัดการ

ป่าชุมชนเป็นกระบวนการที่เกิดจากการทำงานของชุมชนในการสร้างการมีส่วนร่วมทั้งด้านความคิด ร่วมทำ และร่วมรับผลประโยชน์เป็นการที่ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจต่อการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากบริการ รวมทั้งมีส่วนในการควบคุมประเมินผลโครงการต่าง ๆ ของท้องถิ่นได้อย่างถูกต้องและเป็นธรรม (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2546) เพื่อส่งผลให้เกิดข้อบัญญัติในการใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่เป็นการใช้พื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชน และองค์กรชุมชน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน โดยแนวคิดพื้นฐานดังกล่าว นำมาสู่กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย คือ การสำรวจระบบนิเวศและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น เพื่อกำหนดเป้าหมายของการจัดการป่าชุมชน และเสนอร่างการจัดทำข้อบัญญัติเรื่องการจัดการป่าชุมชน ยกร่างข้อบัญญัติและเสนอเข้าสู่ขั้นตอนการจัดทำข้อบัญญัติของเทศบาลตำบลชะอำ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนครต่อไป ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นกรณีศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ในการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่ง คือ ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร เป็นพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านบะหว้า ครอบคลุม 3 หมู่ ได้แก่ บ้านบะหว้า หมู่ 2 บ้านบะหว้า หมู่ 7 และบ้านบะหว้า หมู่ 9 รวมจำนวนพื้นที่ป่าชุมชน 304 ไร่ หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับครัวเรือน และระดับชุมชน เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ เพื่อทำการสำรวจระบบนิเวศ และศึกษาการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าชุมชนตำบลบะหว้า และศึกษากระบวนการสร้างข้อบัญญัติการจัดการป่าชุมชนระดับตำบล ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

การเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งการเก็บข้อมูลเป็น 2 ระดับ คือ 1) **ระดับครัวเรือน** ได้แก่ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนบ้านบะหว้า ตำบลบะหว้า อำเภอบ้านนา จังหวัดสกลนคร จำนวน 30 ครัวเรือน เพื่อทำการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลจากชาวบ้าน ผู้รู้ ผู้นำในชุมชนเกี่ยวกับองค์ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าชุมชน การดำรงอาศัยอยู่รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับการจำแนกประเภทของป่าไม้ ชื่อต้นไม้ คุณสมบัติ สรรพคุณในการรักษาโรค และการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าเพื่อการหาอาหาร ธรรมชาติ 2) **ระดับชุมชน** ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน ที่สามารถให้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส จำนวน 28 คน ซึ่งจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่หมู่บ้าน สภาพทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม อีกทั้งยังให้ข้อมูลความรู้ที่สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณป่าชุมชน และผู้รู้ ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชน เพื่อวิเคราะห์ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ระบบนิเวศของป่าชุมชน การใช้ประโยชน์ สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพระบบนิเวศของชุมชน เพื่อสรุปข้อมูลและออกแบบกระบวนการยกร่างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งรวบรวมค้นคว้าจากข้อมูลทุติยภูมิ และวิธีการเก็บข้อมูลระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย แนวทางสัมภาษณ์ แนวทางสังเกตการณ์ แนวทางการสนทนากลุ่ม และการจดบันทึกภาคสนาม และนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการตรวจสอบสามเส้า (triangulation) ซึ่งนำข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ มาทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการจำแนกและจัดระบบข้อมูลด้านระบบนิเวศของทรัพยากรในท้องถิ่น ข้อมูลสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชนเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุการณ์หาข้อสรุปร่วมกันในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลมาตรวจสอบกับผู้ที่ให้ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และตรวจสอบเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูลโดยใช้แนวคิดที่เกี่ยวข้องได้แก่ แนวคิดสิทธิชุมชน ป่าชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การมีส่วนร่วม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์และอธิบายผลการวิจัย

ผลการวิจัยและอภิปราย

บริบทของป่าชุมชนบ้านบะหว้า ตั้งอยู่ในเขตอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร โดยชุมชนมีสภาพแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ตามหัวไร่ปลายนา และยังมีพื้นที่ป่าสาธารณะจำนวน 304 ไร่ ซึ่งครอบคลุม 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านบะหว้า หมู่ 2, 7 และ 9 ซึ่งยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านอาหารทางธรรมชาติ การอยู่อาศัยของชาวบ้านมีวิถีชีวิตในการพึ่งพิงประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านเป็นลักษณะการนับถือกันฉันท์มิตรสหาย เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติที่อาศัยอยู่ร่วมกันในหมู่บ้าน มีความเป็นปึกแผ่น การประกอบอาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงยึดถือการทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ไม่ว่าจะเป็นการทำนา เพาะปลูกพืชทางเศรษฐกิจ เลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านที่ยังอยู่ในหมู่บ้านเป็นผู้สูงอายุส่วนมากและเด็ก ส่วนกลุ่มคนวัยทำงานจะออกไปขายแรงงานในต่างถิ่นอีกทั้งค่านิยมของชาวบ้านมีต่อการศึกษาโดยนิยมส่งลูกหลานให้เรียนสูง เนื่องจากกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มชาวบ้านจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาหรือระดับมัธยมศึกษาเท่านั้นในหมู่บ้านยังมีการรวมกลุ่มของชาวบ้านทำกิจกรรมเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ เช่น การเย็บผ้า ทอผ้า ย้อมคราม เป็นต้น

สถานการณ์ของระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนตำบลบะหว้า

ป่าชุมชนของชาวบ้านบะหว้านั้นมีสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพความอุดมสมบูรณ์ของอาหารธรรมชาติ ซึ่งในยุคอดีตความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติมีอยู่อย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นความมั่นคงทางอาหาร ทรัพยากรป่าไม้ ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ ส่งผลให้ระบบอาหารธรรมชาติมีความสมดุล ชาวบ้านเรียนรู้และมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในการดำรงชีวิต แต่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนของจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น *“มีการสร้างบ้านแปงเมือง”* ทำให้ทรัพยากรทางธรรมชาติเริ่มถูกทำลายโดยความรู้ไม่เท่าทันของชาวบ้านเอง มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ในการทำการเกษตรเพื่อเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลพวงมาจากความเจริญทางด้านวิทยาการสมัยใหม่ รองรับกับนโยบายในการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชเพื่อการส่งออก เป็นการกระตุ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านนิยมบุกกรุกพื้นที่ป่า

มากยิ่งขึ้น ทำลายวงจรระบบนิเวศของชุมชน ภายใต้สถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อป่าชุมชนหมู่บ้านบะหว้า ทำให้ชาวบ้านเกิดวิธีคิดและมีการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน โดยได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ทสม.) ขึ้นในปี 2556 ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดสกลนคร ให้ความรู้และนำพันธุ์ผักหวานมาปลูกเพิ่มในพื้นที่ป่าชุมชนบะหว้า และให้ความรู้เรื่องการทำแนวกันไฟ โดยคณะกรรมการฯ ดังกล่าวทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าชุมชน เช่น การเป็นหูเป็นตาในการเฝ้าระวังการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การป้องกันการทิ้งขยะในป่าชุมชน การสร้างแนวป้องกันไฟป่าเพื่อใช้ป้องกันมรดกที่หลงเหลืออยู่ของชุมชน ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามปัจจัยภายนอกและกระแสของสังคมที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงนำมาซึ่งการพัฒนาเพื่อยกร่างข้อบัญญัติในการจัดการป่าชุมชนตำบลบะหว้าเพื่อสร้างหนทางแห่งความอยู่รอดของชาวบ้าน แนวความคิดป่าชุมชนตามที่ชาวบ้านบะหว้าได้ให้คุณค่าไว้ สอดคล้องกับเพ็ญศรี ม้าแก้ว (2556) ที่กล่าวให้เห็นถึงสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนตามกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงยังอยู่บนฐานวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ซึ่งได้หลอมรวมคนในชุมชนให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และมีผลต่อการพลิกฟื้นสภาพป่าและทรัพยากรชีวภาพที่เคยเสื่อมโทรมให้กลับอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง ทำให้ชุมชนมีการพึ่งพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย ก่อสร้างแหล่งพลังงานและพิธีกรรมความเชื่อ เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งชาวบ้านบะหว้ากับป่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้บนพื้นฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน โดยสามารถจำแนกลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้ 4 ลักษณะ คือ

(1) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนด้านพิธีกรรม ความเชื่อของชาวตำบลบะหว้าในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าชุมชนร่วมกัน ใช้เป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีการณาปนกิจศพ

(2) การใช้ประโยชน์นำมาสร้างบ้านเรือน สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชนคือการนำมาสร้างบ้านเรือน เช่น ทำเสาบ้าน ไม้ระแนง ไม้ปูพื้นบ้าน

(3) การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคเป็นภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดส่งผ่านรุ่นสู่รุ่น ทำให้ชาวบ้านยังคงมีวิธีการรักษาตนเองโดยการใช้ยาสมุนไพร เช่น ยาต้ม ยาแช่ ยาฝน เป็นต้น

(4) การใช้เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน คือ การเก็บหาอาหารธรรมชาติ ซึ่งสามารถนำไปประกอบอาหารเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เช่น พืชผัก เห็ด สัตว์และแมลง

กระบวนการสร้างข้อบัญญัติต่อการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

จากผลการวิจัย สามารถนำมาอธิบายกระบวนการสร้างข้อบัญญัติต่อการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อการจัดป่าชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งควรคำนึงถึงการวางระบบการบริหาร การจัดการและการวางแผนงาน โดยเริ่มต้นจากการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติและการใช้ประโยชน์ภายในป่าชุมชนของชาวบ้าน และจึงนำมาสร้างข้อกำหนดหรือกฎระเบียบของการจัดการป่าชุมชน เพื่อวางแผนงานในการจัดการและการวางแผนงานมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน สามารถอธิบายลักษณะของการก่อรูปกระบวนการสร้างข้อบัญญัติต่อการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้ตามขั้นตอน ดังนี้

1. การสร้างความเข้าใจและปลูกความคิดริเริ่มในการจัดการป่าชุมชน

โดยชาวบ้านบะหว้าได้สร้างความเข้าใจร่วมกันของ “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ ซึ่งให้ประโยชน์แก่คนในชุมชนทุกคนทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมถึงการเรียนรู้ระบบนิเวศ ประโยชน์จากไม้และผลิตผลของป่า (เสมอ ลิ้มชูวงศ์, 2540) ซึ่งแนวความคิดป่าชุมชนตามที่ชาวบ้านบะหว้าได้ให้คุณค่าไว้ ตรงตามปกรณ จริงสูงเนิน (2540) อธิบายได้ว่าชาวบ้านบะหว้ากับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้บนพื้นฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังมีการปรับตัวเองให้เข้ากับสังคม เศรษฐกิจ และระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป ก่อเกิดเทคนิค ภูมิปัญญา และระบบจัดการที่เหมาะสม ผสมกับการสร้างความร่วมมือในการดูแลต้องมีแรงจูงใจ อัม นาคะมัน (สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2559) ได้กล่าวว่า “การสร้างความสำเร็จทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรป่าไม้ โดยสามารถจัดการเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าชุมชนจึงเป็นรูปแบบการจัดการที่ผสมผสานความคิดดังกล่าวให้เป็นรูปธรรม นำไปสู่ความร่วมมือในการพัฒนา”

หลักการสำคัญของการจัดการป่าชุมชน นั่นก็คือ การเชื่อมโยงระบบสังคมและวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากร รวมถึงมีการดูแลรักษาป่าชุมชนอาจเป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่เพื่อทดแทน และชาวบ้านยังกำหนดขอบเขตการจัดการบนพื้นที่ 26 ไร่ของป่าชุมชนได้ ทั้งเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ในการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติ

ของป่าชุมชนบ้านบะหว้า รวมถึงการที่ชาวบ้านได้มีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน ซึ่งอยู่ในรูปแบบของ คณะกรรมการ ทสม. เพื่อทำหน้าที่ในการบริหารจัดการป่าชุมชนที่ตรงจุดประสงค์และเป้าหมายจะต้องสอดคล้อง กับความต้องการของคนในชุมชน สอดคล้องกับจารีตประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรม ในท้องถิ่น ซึ่งก่อให้เกิดการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง สิทธิชุมชน (community rights) เป็นแนวคิดหนึ่งที่ได้ให้อำนาจกับชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับเสนห์ จามริก (2536) โดยชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาที่ต้องเรียนรู้เชื่อมกับความต้องการ ชาวบ้านจึงมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า และทรัพยากร เพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ซึ่งกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก ชุมชนตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรชุมชนในการดำรงอยู่ ซึ่งทรัพยากรชุมชน (Community Resources) หมายถึง สรรพสิ่งที่อยู่ในชุมชน แบ่งออกเป็น 3 องค์ประกอบ

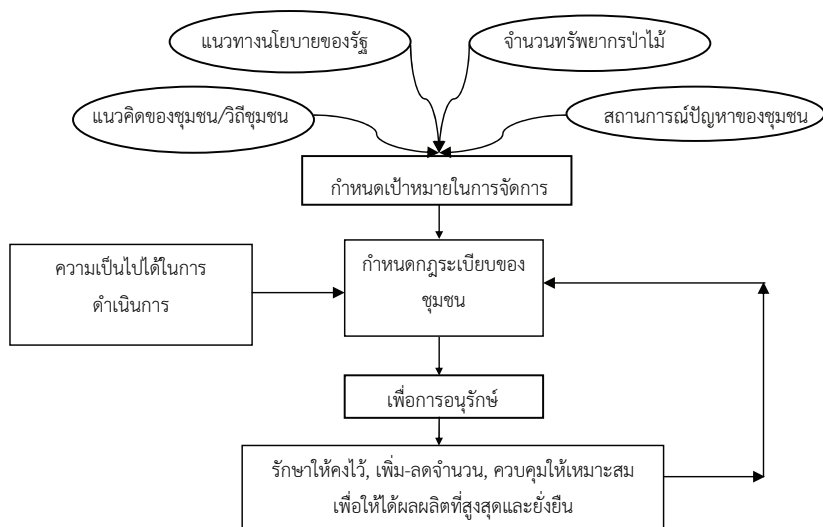
- (1) ทรัพยากรชุมชนทางชีวภาพ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก
- (2) ทรัพยากรชุมชนทางกายภาพ ได้แก่ ทรัพยากรตามธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ พลังงาน อากาศ และแสง
- (3) ทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กลุ่ม และองค์กรชุมชนต่าง ๆ เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2545)

ดังนั้น การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดชุมชน ซึ่งชุมชนต้องร่วมกัน รักษาทรัพยากรชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้การมีสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรชุมชน นั้น มีอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน คือ **สิทธิภายใน** นั่นคือ การจัดความสัมพันธ์ต่อการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน และ**สิทธิภายนอก** ซึ่งก็คือ การอ้างสิทธิชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและดำเนินการปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้ภายนอกเข้ามาทำลายหรือ มาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงอยู่ของชุมชน การดูแล รักษาทรัพยากรชุมชนจึงขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นหลัก เนื่องด้วยชุมชนมีความสามารถในการ เข้าถึงการใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การกำหนดแนวทางดูแลรักษาให้เข้ากับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น บริบทของชุมชน มีคุณค่าและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยความร่วมมือ

และการยอมรับสิทธิชุมชน ของหน่วยงานภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ชุมชนสามารถ
ดำเนินการในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

2. การสร้างกฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร

เป็นการพัฒนาระบบของการจัดการป่าชุมชนให้เป็นรูปธรรม โดยเกิดจากการ
ร่วมกำหนดเป็นร่างกฎบทบัญญัติการจัดการป่าชุมชน ซึ่งต้องกำหนดและตัดสินใจ
โดยองค์กรชุมชน ชาวบ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งได้
พัฒนากระบวนการนี้จากแนวคิดการจัดการเชิงอนุรักษ์ (Conservation Management)
เพื่อที่จะให้ป่าชุมชนอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมได้อย่างหลากหลายและยั่งยืน
จึงต้องจัดการป่าชุมชนให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ โดยนำเอาแนวคิดการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอนุรักษ์เพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุดและยั่งยืนและทำการสงวน
(Preservation) คือ การเก็บไว้ปล่อยให้เป็นไปเองและอนุรักษ์ (Conservation) โดยใช้
ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดด้วยการรักษาผลที่ได้อย่างยั่งยืน หรือ
การเข้าไปจัดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด การจัดการมุ่งหมายเพียงเพื่อเข้าไปปรับปรุง
เปลี่ยนแปลงโดยวิธีการใดวิธีหนึ่งหรือผสมผสาน เช่น การเพิ่มจำนวนป่าชุมชน ลดจำนวน
หรือเอาออกเพื่อให้ส่วนที่เหลือเพิ่มพูนในอัตราสูงสุด และควบคุมให้คงที่ไว้เพื่อให้เหมาะสม
กับสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชน ซึ่งกระบวนการจัดการป่าชุมชนจะต้อง
สอดคล้องกับสถานการณ์เชิงนโยบายของรัฐ ทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ แนวคิดของชุมชนและ
ปัญหาที่เผชิญอยู่ นำมากำหนดเป้าหมายในการจัดการป่าชุมชน โดยคำนึงถึงความเป็นไป
ได้ในการดำเนินงาน จากนั้นจัดทำแผนการจัดการ โดยมุ่งเป้าหมายเพื่อการใช้สอยพร้อม
กับการอนุรักษ์เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน นอกจากนี้ต้องการทบทวนเพื่อการ
ปรับปรุงการดำเนินงานให้ประสิทธิภาพ จากข้อมูลการวิจัยสามารถนำมาอธิบายกระบวนการ
จัดการป่าชุมชนของบ้านบะหว้า ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร
ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 กระบวนการจัดการป่าชุมชนตำบลบะหว้า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสกลนคร

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าแนวทางในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านบะหว้า มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยนำเอาแนวทางนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว มาทำการวิเคราะห์การลดจำนวนของทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่ป่าไม้ที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการนำมาสู่การฟื้นฟูแนวคิดแบบวิถีชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่อยู่บนฐานการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์ร่วมของคนในชุมชน โดยค้นหาแนวทางในการกำหนดกฎระเบียบของการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน การรักษาให้คงไว้ คำนึงถึงการเพิ่มหรือลดจำนวนของทรัพยากร เพื่อควบคุมให้เหมาะสมให้ได้ผลผลิตที่สูงสุดและยั่งยืน เพราะก่อนที่จะกำหนดเป็นกฎบัญญัติการจัดการป่าชุมชน ชาวบ้านได้ดำเนินการสำรวจสภาพปัญหาของชุมชนที่เกี่ยวกับการป่าไม้ ให้คิดสร้างภาพฝันเกี่ยวกับการป่าไม้ที่ชุมชนต้องการ จึงพัฒนาเป็นมาตรการกลายเป็นกฎข้อกำหนดในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกัน

ซึ่งมีผลบังคับใช้ภายในหมู่บ้าน ครอบคลุม 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านบะหว้า หมู่ 2,7 และ 9

แต่การสร้างแนวทางในการดูแลและจัดการป่าชุมชนยังไม่ได้รับการยอมรับจากอีก 6 หมู่บ้านที่อยู่ในเขตตำบล บะหว้า เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่สะท้อนข้อมูลว่า หมู่บ้านของตนเองไม่ได้มีพื้นที่ป่าสาธารณะหรือป่าชุมชนเฉกเช่นป่าชุมชนของบ้านบะหว้า จึงให้วางเป็นมาตรการเพื่อควบคุมการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเฉพาะในพื้นที่ก่อน ยกเว้น กรณีพิเศษ หากมีความจำเป็นและมีความต้องการที่จะใช้ประโยชน์ร่วม เช่น การซ่อมแซมอาคาร บ้านเรือน เพื่อสาธารณะประโยชน์ก็ให้ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของคณะกรรมการ ทสม. ผู้นำชุมชน และผู้ใหญ่บ้านบะหว้า เป็นผู้ลงความเห็นและอนุญาตรวมถึงการเข้าไปเก็บหาอาหารธรรมชาติ สามารถกระทำการได้เช่นเดียวกับชาวบ้านในเขตหมู่บ้านบะหว้าโดยทั่วไป ซึ่งจะต้องเคารพกฎบทบัญญัติของการจัดการป่าชุมชน และคำนึงถึงข้อห้ามที่เป็นการฝ่าฝืน ไม่เช่นนั้นผู้กระทำความผิดจะถูกลงโทษตามกฎหมายที่วางไว้

3. กระบวนการยกร่างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบลบะหว้า

จากผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่หนุนเสริมกระบวนการยกร่างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชนให้เกิดเป็นรูปธรรมและสามารถขับเคลื่อนสู่การขยายผลในการใช้เป็นแนวปฏิบัติของชาวบ้านบะหว้า ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน ปราชญ์ชุมชน และชาวบ้านทุกคน ที่ได้มีส่วนร่วมในการยกร่าง ตรงตามความคิดของวันชัย วัฒนศัพท์ (2549) โดยใช้แนวคิดการมีส่วนร่วม “การตัดสินใจ” นั่นคือ เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมสามารถนำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรม และต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง หากการตัดสินใจที่เกิดจากการมีส่วนร่วมมีความสมเหตุสมผลและชอบธรรมก็ต้องนำไปปฏิบัติและทำให้คนในชุมชนหรือสังคมส่วนใหญ่ยอมรับได้ สอดคล้องอภิชาติ ใจอารีย์ (2556) กล่าวถึงแนวทางการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่น ฐานทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน และลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน โดยป่าชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนต้องอาศัยกระบวนการการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เพื่อค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหา และประเมินผลเพื่อการพัฒนา และเน้นการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน

ข้อค้นพบที่เป็นส่วนดีของการวางแผนงานป่าชุมชน เกิดจากการวางแผนงานป่าชุมชนเป็นข้อผูกพันของขั้นตอนการดำเนินงาน มิใช่ปล่อยไปตามความพอใจของผู้ปฏิบัติงาน หรือเทศบาล ไม่ว่าจะระดับใดระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นการใช้เหตุผลไม่ใช่อารมณ์ความรู้สึก ซึ่งการดำเนินงานควรทำได้จริง และได้การสนับสนุนจากหน่วยงานภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องหลายภาคส่วน โดยเฉพาะสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดสกลนคร เทศบาลตำบลบะหว้า คณะกรรมการหมู่บ้านและที่สำคัญ คือ การมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้าน โดยผ่านเวทีประชาพิจารณ์เพื่อเตรียมความพร้อม การวางบทบาทหน้าที่ และการสร้างมาตรการในการควบคุมดูแลป่าชุมชนร่วม ซึ่งเป็นสิทธิชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชน ซึ่งในปัจจุบันมีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับ เนื่องจากความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน น้ำ แร่ธาตุ ความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งมีความต้องการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และการขยายตัวของประชากร ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัด หากมีการจัดการที่ไม่เหมาะสมอาจก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งปัญหาเหล่านี้หากไม่มีการเข้ามาจัดการที่เหมาะสมแล้ว อาจทำให้ชุมชนต่าง ๆ ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ซึ่งส่งผลกระทบต่อประเทศชาติด้วยเช่นกัน จึงจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามาดูแลจัดการทรัพยากรร่วมกัน

ดังนั้น จึงทำให้เทศบาลตำบลบะหว้าได้รับรองกฎบัญญัติการจัดการป่าชุมชนบ้านบะหว้า ซึ่งเป็นการรับรองสิทธิการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนที่ถูกต้อง และใช้ปฏิบัติภายใน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านบะหว้า หมู่ 2, 7 และ 9 โดยเป็นกฎเพื่อรองรับสิทธิชุมชน ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้บัญญัติไว้ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 ว่าด้วยสิทธิชุมชน ในมาตรา 66 บัญญัติไว้ว่า บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน และมาตรา 67 บัญญัติไว้ว่าสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพและในการ

คุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง
ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ หรือคุณภาพชีวิต
ของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่
อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ
และสุขภาพจะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม
และสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน
และผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชน
ด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม
หรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบ ก่อนมีการดำเนินการ
ดังกล่าว ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร
อนุรักษ์ บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ และการใช้
ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน และสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วม
กับรัฐและชุมชนในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนและ
ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรโดยชุมชนจัดการตนเอง ทั้งนี้ความเชื่อ
ดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “คนสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้โดยสัญญาว่ากันว่า
จะดูแลรักษาทรัพยากรร่วมกัน” โดยมีติจากการประชาพิจารณ์ได้รับการรองรับจาก
เทศบาลตำบลบะหว้า เพื่อวางเป็นบทบัญญัติการจัดการป่าชุมชนบ้านบะหว้าโดยมี
สาระสำคัญของข้อห้าม ประกอบด้วย

(1) ห้ามไม่ให้ผู้ใดทำไม้ในบริเวณเขตป่าชุมชน เว้นแต่เพื่อการประเพณีแห่งท้องถิ่น
หรือใช้เพื่อกิจสาธารณะในชุมชน โดยต้องได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการป่าชุมชน
เป็นรายเฉพาะกรณี

(2) ห้ามไม่ให้บุคคลใดเข้ายึดถือครอบครอง ทำประโยชน์ อยู่อาศัยหรือเป็นที่
ทำกินโดยเด็ดขาด

(3) ห้ามมิให้ใช้วิธีการเก็บหาของป่าที่จะเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าชุมชน
การเก็บหาของป่าสามารถทำได้ในเวลากลางวัน 6 โมงเช้า ถึง 6 โมงเย็น

(4) ห้ามมิให้บุคคลใดทำการเผา ก่อไฟ หรือวิธีการใดๆ ให้เกิดไฟในเขตป่าชุมชน
หรือพื้นที่โดยรอบที่ใกล้พื้นที่ป่าจนอาจก่อให้เกิดไฟป่าได้

(5) ห้ามไม่ให้ผู้ใดทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูลหรือของเสียใดๆ ในเขตพื้นที่ป่าชุมชน หากกระทำการฝ่าฝืนกฎดังกล่าว จะมีโทษปรับ 500 บาท พร้อมแจ้งความดำเนินคดีตามกฎหมาย

ทั้งนี้ ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการสามารถนำมาสรุปบทเรียนที่ได้จากการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนตำบลบะหว้า อำเภอบะหว้า จังหวัดสกลนคร 4 ประการ คือ

ประการแรกเกิดการกระตุ้นสำนึกรักผืนป่าชุมชน ซึ่งการสร้างการมีส่วนร่วมเกิดจากชาวบ้านในชุมชนคิดริเริ่มและลงมือกระทำ รวมทั้งการสนับสนุนของผู้นำชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมให้ประชาชนได้มีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนให้มากขึ้น โดยการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เช่น การนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาสำรวจทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ๆ ที่มีรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่มีประสิทธิภาพ และประสบผลสำเร็จมาปรับใช้กับป่าชุมชนในท้องถิ่นของตน เพื่อให้ประชาชนมีความรู้สึกมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของป่าชุมชน

ประการที่ 2 การมีส่วนร่วมการกำหนดแผนหรือโครงการการจัดการป่าชุมชน เป็นการออกแบบขั้นตอนการปฏิบัติการจัดการป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนรับรู้และทราบเกี่ยวกับกฎบัญญัติของการจัดการป่าชุมชน เพื่อสามารถใช้ผลประโยชน์จากการจัดการป่าชุมชน อีกทั้ง ในขั้นตอนนี้ผู้นำชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ส่งเสริมและให้โอกาสประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนเหล่านี้ให้มากขึ้น โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและร่วมวางแผนเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน มีส่วนร่วมในการเสียสละเวลาและทรัพยากรที่มีในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับป่าชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ตนพัฒนาได้มากขึ้นเพื่อให้ประชาชนมีความรู้สึกผูกพันกับป่าชุมชน ตลอดจนให้ประชาชนได้เข้ามาติดตาม ตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นระบบซึ่งมีกลไกของคณะทำงาน ทสม. เป็นผู้ทำหน้าที่ในการติดตามและตรวจสอบการกระทำผิดหรือฝ่าฝืนกฎบัญญัติการจัดการป่าชุมชนหมู่บ้านบะหว้า ตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

ประการที่ 3 ส่งเสริมและเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน ซึ่งเป็นการขยายผลของการดำเนินงาน โดยการให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้มีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องมากขึ้นและสามารถนำไปประยุกต์กับป่าชุมชนในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งติดตามผลอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งส่งเสริมระดับความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชนโดยประชาชนและการให้คุณค่าต่อป่าชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทั้งการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน เช่น การจัดการป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องสมุนไพร เป็นการขยายความรู้ทางการศึกษากับเยาวชนรุ่นหลังเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องป่าชุมชน และการจัดการป่าชุมชนให้มากขึ้นเช่นเดียวกัน

และประการสุดท้ายเกิดการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เพราะในการจัดการป่าชุมชน ทางคณะกรรมการ ผู้นำชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้รับทราบกฎระเบียบร่วมกันทั้งตำบลบะหว้า สำหรับการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนั้นต้องเป็นการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ผลที่ตามมานอกจากนี้คือ ประชาชนจะตระหนักถึงคุณค่าของป่าชุมชน ทำให้เกิดความรู้สึกรัก ห่วงแหน และผูกพันในทรัพยากรป่าชุมชนที่มีอยู่ในพื้นที่ นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนที่มากยิ่งขึ้น

สรุป

จากผลการศึกษากระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร พบว่า

ระบบนิเวศของป่าชุมชน เทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร มีจำนวนพื้นที่ป่าสาธารณะ 304 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ป่าชุมชนในการอนุรักษ์ จำนวน 24 ไร่ อยู่ในหมู่บ้านบะหว้า หมู่ 2, 7 และ 9 จากการสำรวจระบบนิเวศของป่าชุมชนบ้านบะหว้า สามารถจำแนกประเภทของทรัพยากรได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) ประเภทพืชสมุนไพร จำนวน 23 ชนิด ได้แก่ ต้นเชือก หมากค้อ สมอนา ดอกกระเจียว ส่องฟ้า สะหมัด หวานพริ้ว ย่านางแดง หนามปลาหมอ เครือเต้าไห้

ต้นนมสาว เกาะกรัน ใบส้มลม หมากผ่าสาม สามพันกึ่ง ตีวมอน เจียงปลาตุก ช้างน้ำว
ซี่เหล็กป่า เข็มขาว สาบเสือ มะกอกเหลี่ยม ต้นหว่า เป็นต้น

2) ประเภทไม้ใช้สอย จำนวน 12 ชนิด ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้กุง ไม้แดง ไม้ประดู่
ไม้สัก ไม้พุง ไม้เปื่อย ไม้เชือก ไม้ค้อ ไม้สมอ ไม้สะเดา เป็นต้น

3) ประเภทพืชกินได้ จำนวน 10 ชนิด ได้แก่ ซี่เหล็กป่า ต้นค้อ กระโดน ตัวป่า
ผักเม็ก เอื้องดิน สะเดา อีรอกผักหวาน ดอกกระเจียว เป็นต้น

รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของชาวบ้านบะหว้า สามารถอธิบายได้
4 รูปแบบ คือ

รูปแบบแรกด้านพิธีกรรม ความเชื่อของชาวตำบลบะหว้าในการใช้ประโยชน์
ของพื้นที่ป่าชุมชนร่วมกัน ใช้เป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีการมาปณกิจศพ และมีการ
ตัดไม้ในป่าเพื่อมาเป็นพื้นที่ในการใช้เป็นเชื้อเพลิง เป็นข้อตกลงร่วมกันของเงื่อนไขการใช้
ประโยชน์จากไม้ในป่าชุมชน

รูปแบบสองประเภทไม้ยืนต้น สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชนคือการนำมา
สร้างบ้านเรือน เช่น ทำเสาบ้าน ไม้ระแนง ไม้ปูพื้นบ้าน หรือนำมาใช้สอยเพื่อการ
สาธารณะประโยชน์

รูปแบบสามการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเรียนรู้การใช้
ยาสมุนไพรเป็นมรดกทางภูมิปัญญาส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นของคนในครอบครัว เป็นองค์ความรู้
ท้องถิ่นในการรักษาสุขภาพของคนในชุมชน

รูปแบบสี่อาหารธรรมชาติ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยนำอาหารธรรมชาติ
มาเป็นอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน สามารถนำอาหารธรรมชาติบางส่วนไปขายเป็นการ
เพิ่มรายได้ของครัวเรือนอีกช่องทางหนึ่ง เป็นต้น

**กระบวนการสร้างข้อบัญญัติระดับตำบล เรื่องการจัดการป่าชุมชนอย่างมี
ส่วนร่วม** มี 3 ขั้นตอน

ขั้นตอน: การสร้างความเข้าใจและปลูกความคิดริเริ่มในการจัดการป่าชุมชน คือ
หลักการสำคัญของการจัดการป่าชุมชน คือการเชื่อมโยงระบบสังคมและวัฒนธรรมเข้ากับ
เรื่องป่าและทรัพยากร รวมถึงมีการดูแลรักษาป่าชุมชนอาจเป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูก
ขึ้นมาใหม่เพื่อทดแทน และชาวบ้านเป็นผู้กำหนดพื้นที่ 26 ไร่ของป่าชุมชนได้ให้เป็นแหล่ง
สาธารณประโยชน์ในการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติของป่าชุมชนบ้านบะหว้า ที่อยู่ภายใต้

ความสอดคล้องกับจารีตประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมในท้องถิ่น ก่อให้เกิดการสนับสนุน การมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง และต้องอาศัยความร่วมมือและการยอมรับของคนใน ชุมชน ร่วมกับการทำงานประสานหน่วยงานภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ชุมชนสามารถ ดำเนินการในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

ขั้นตอน: การสร้างกฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร คือ การพัฒนา ระบบของการจัดการป่าชุมชนให้เป็นรูปธรรม โดยเกิดจากการร่วมกำหนดเป็นร่างกฎ บทบัญญัติการจัดการป่าชุมชน ซึ่งต้องกำหนดและตัดสินใจโดยองค์กรชุมชน ชาวบ้าน และ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ร่วมกันกำหนดแนวทางในการจัดการ ป่าชุมชนของชาวบ้านบะหว้า เพื่อสร้างบทบัญญัติการจัดการป่าชุมชน ที่เป็นมาตรการทาง กฎหมายซึ่งมีผลบังคับใช้ภายในหมู่บ้าน ครอบคลุม 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านบะหว้า หมู่ 2, 7 และ 9

ขั้นตอน: กระบวนการยกร่างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชนตำบล บะหว้า คือ การร่วมตัดสินใจ ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน สามารถนำ ไปสู่การตัดสินใจอย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรม และต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เกิดการวางแผนงานการจัดการป่าชุมชน ผ่านกระบวนการจัดเวทีประชาพิจารณ์เพื่อเตรียม ความพร้อม การวางบทบาทหน้าที่ และการสร้างมาตรการในการควบคุมดูแลป่าชุมชน

ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

จากผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านบะหว้ามีองค์ความรู้ที่สามารถสร้างเป็นชุด ความรู้และมีผู้รู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรชีวภาพและระบบนิเวศ สถานภาพองค์ความ รู้การจัดการป่าชุมชน ก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนที่ต้องเผชิญปัญหาวิกฤติ และได้ร่วมกันแก้ไขทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการรักษาป่าและแสวงหาแนวทางฟื้นฟู ดูแลทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้าน ประกอบกับการสนับสนุนจากภาครัฐในระดับท้องถิ่น ทั้งด้านวิชาการและงบประมาณ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และส่งเสริมการมีส่วนร่วม ในการจัดการป่าชุมชน เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้การจัดการป่าชุมชนบ้านบะหว้าให้ครอบคลุม ทุกหมู่บ้านของตำบลบะหว้า โดยจัดเวทีสรุปบทเรียนการจัดการป่าและการสร้างเครือข่าย การจัดการป่าชุมชนระดับตำบลในการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืนต่อไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอ

เสนอว่า กระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชน ของตำบลบะหว้า อำเภอบ้านดง อำเภอบ้านดง จังหวัดสงขลา สามารถสร้างองค์ความรู้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยชุมชนที่สนใจหรือซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทางด้านการศึกษา สามารถนำเอาผลการวิจัยไปใช้เป็นประโยชน์ เช่น

1. ด้านระบบนิเวศ ชุมชนบะหว้าควรมีการฟื้นฟูระบบนิเวศ อาทิการปลูกป่าเพื่อทดแทนป่าไม้ที่ถูกตัดเพื่อประโยชน์ใช้สอย รวมถึงการสร้างแหล่งเรียนรู้ในชุมชนเพื่อเป็นแหล่งศึกษาเกี่ยวกับระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้เยาวชนได้เกิดการตระหนักและหวงแหนในพื้นที่แหล่งทรัพยากรในชุมชนของตน

2. ด้านการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชน ชุมชนบะหว้าควรให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเรื่องการจัดการป่าชุมชนและการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น การเข้าไปหาอาหารธรรมชาติในป่าชุมชน การรักษาไฟป่าด้วยการสร้างแนวป้องกันไฟป่า โดยให้คนในชุมชนทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ รวมทั้งสามารถจัดทำชุดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับอาหารธรรมชาติเพื่อใช้ประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของเยาวชนรุ่นต่อไป

3. ด้านข้อบัญญัติ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สามารถนำข้อมูลกฎบทบัญญัติของการจัดการป่าชุมชน ไปพัฒนาและระบุเป็นแผนการจัดการทรัพยากรของตำบลหรือดำเนินการจัดกิจกรรมเพื่อเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรในท้องถิ่น รวมทั้งการประสานความร่วมมือกับสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสงขลา ให้เข้ามาช่วยในการช่วยเหลือและอนุรักษ์ และร่วมกันพัฒนาข้อบัญญัติเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการศึกษาพบว่า ในชุมชนตำบลบะหว้า อำเภอบ้านดง จังหวัดสงขลา ยังขาดการขับเคลื่อนนโยบายเกี่ยวกับเรื่องการจัดการป่าชุมชน โดยกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาระดับตำบลเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ที่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เพื่อค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหา และประเมินผลเพื่อการพัฒนา ตามวิถีทางวัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน เข้ามามีส่วนในการขับเคลื่อนงานด้านการพัฒนาและแก้ไขปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม แต่ยังคงขาดประเด็นการศึกษา

ในแง่มุมมองของการจัดทำข้อบัญญัติในระดับท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นฐานในการจำกัดสิทธิประโยชน์ของผู้ที่มีส่วนได้เสียร่วมกันในพื้นที่ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับเป็นแนวทางในการพัฒนาแก้ไขปัญหาการสูญเสียของพืชผักและอาหารธรรมชาติในพื้นที่ ดังนี้

1. ควรมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับจังหวัด เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมทางด้านการเกษตร อาทิเช่น เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัดร่วมกับสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เข้ามาสนับสนุนและให้ความรู้แก่ชาวบ้าน ส่งเสริมการวิจัยพันธุ์พืชและสัตว์ที่หายาก เพื่อเพิ่มขยายจำนวนทรัพยากรทางธรรมชาติท้องถิ่นให้เพิ่มขึ้น

2. ควรให้หน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน เช่น การกำหนดกฎหมายเกี่ยวกับป่าชุมชนสำหรับการประกาศใช้และพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสาธารณะด้านการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของจังหวัดต่อไป

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

จากผลการศึกษาพบว่า ป่าชุมชนบ้านบะหว้ามีความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่ชุมชนสามารถอาศัยการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน โดยป่าชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นป่าเพื่อการใช้สอยแต่ยังขาดการพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน หรือการอนุรักษ์พรรณไม้หายาก ไม้เด่นในท้องถิ่น ทำให้มีการเข้าไปบุกรุกป่าชุมชนตัดเผาและทำลายป่า รวมทั้งเข้าไปใช้ทรัพยากรอย่างไม่คำนึงถึงประโยชน์ในระยะยาว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะทางสำหรับการวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่

1. ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานคิดของคติชนกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อสะท้อนวิถีคิด ระบบความเชื่อตามวิถีวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นองค์ความรู้ทางด้านทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ การให้คุณค่า ต่อเยาวชนรุ่น

2. ประเด็นการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อเป็นการสร้างข้อตกลงร่วมกันสำหรับการเข้าถึง การใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียม อีกทั้งเป็นแนวทางในการสร้างการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า โดยการประกาศเป็นเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพื่อใช้ประโยชน์เฉพาะในการดำรงชีวิตของชุมชน

3. ประเด็นการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อพัฒนาระบบการจัดการองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชนในท้องถิ่น เสริมสร้างความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่องกระบวนการสร้างข้อบัญญัติตำบลเรื่องการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาเทศบาลตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ได้รับความเมตตา กรณาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ ดร.จันทิมา ทิฆะ คณะที่ปรึกษาวิจัย คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างยิ่ง ต่อการให้คำแนะนำ รวมทั้งข้อชี้แนะในสำหรับการพัฒนาและปรับปรุงการทำงานวิจัยตลอดระยะเวลาของการดำเนินงาน

ขอขอบคุณทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558 สำหรับบุคลากรมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร จากงบประมาณแผ่นดิน สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

ขอขอบคุณผู้แทนจากเทศบาลตำบลบะหว้า กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการ ผู้นำชุมชนและชาวบ้าน รวมทั้งบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินการดำเนินงานพื้นที่ การวิจัยตำบลบะหว้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ทุกท่าน ที่ให้ความเมตตา กรุณา อนุเคราะห์และความร่วมมือในการสัมภาษณ์ อีกทั้งให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการอภิปราย ผลการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- เกษม จันทร์แก้ว. (2544). *วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จักรชัย ชุ่มจิตต์. (3 ตุลาคม 2556). *สัมภาษณ์*. ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสกลนคร.
- ปกรณ จริงสูงเนิน. (2540). *การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร*. (คำบรรยายนำเสนอรายงานการศึกษา ต่อ คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์วุฒิสภา. 2 มีนาคม 2540 ณ โรงแรมเวสติน จังหวัดเชียงใหม่).
- เพ็ญศรี ม้าแก้ว. (2556). การจัดการป่าชุมชนบ้านดอนมูลตำบลเมืองชุม อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*. ปีที่ 5 ฉบับที่ 6 กรกฎาคม-สิงหาคม 2556: หน้า 38-53.
- ยศ สันตสมบัติ. (2545). *เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง “สิทธิชุมชน พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมานุษยวิทยา”*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ราตรี ภารา. (2538). *ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: อักษราพิพัฒน์.
- วิชาญ แท่นหิน. (3 ตุลาคม 2556). *สัมภาษณ์*. หัวหน้าสำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดสกลนคร.
- วันชัย วัฒนศัพท์. (2549). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันติวิธีเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า.
- สนองศักดิ์ ดวงศรีจันทร์. (15 กรกฎาคม 2556). *สัมภาษณ์*. นายกเทศบาลตำบลบะหว้า อ.อากาศอำนวย จ.สกลนคร.
- เสน่ห์ จามริก และคณะ. (2536). *ป่าชุมชนในประเทศไทย. แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝน เขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เสมอ ลิ้มชูวงศ์. (2540). *การเตรียมความพร้อมของเจ้าหน้าที่รัฐ*. (คำบรรยาย ในการฝึกอบรม 18-22 มีนาคม 2540 ณ โรงแรมเวียงอินทร์ จังหวัดเชียงราย).

- อัม นาคะมิน. (19 พฤษภาคม 2559). *สัมภาษณ์*. ราชภัฏร. บ้านบะหว้า ต.บะหว้า อ.อากาศอำนวย จ.สกลนคร.
- อภิชาติ ภัทรธรรม. (2550). “ปัญหาป่าไม้ในประเทศไทย”. วารสารภาควิชาการจัดการ ป่าไม้, 1(2) (กรกฎาคม – ธันวาคม 2550): หน้า 86-100.
- อภิชาติ ไจอารีย์. (2556). *กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี*. จาก www.edu.chula.ac.th/nfed/students/.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). *มติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิอำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).